

AZƏRBAYCANDA TERRORA QARŞI MÜBARİZƏ TARİX VƏ MÜASİRLİK KONTEKSTİNDƏ

Terrorun mahiyyətindəki çoxxusu-siyyətlik və öz içindən yenilənmə əlamətləri terrorşünaslıqda müxtəlif fikirlər yaratmaqdadır. Bu səbəbdən də mövzuya terror anlayışını şərh etməkdən başlamaq və xronoloji ardıcılıqla davam etdirmək məqsədəuyğundur. Həm də ona görə ki, müvafiq ədəbiyyatda, xüsusilə də KİV-də geniş işlədilən “terror”, “terrorizm” leksik vahidlərini termin olaraq əsaslandırmaq sahəsində də dəqiq və qəti fikir birliyi yoxdur. Belə bir sərbəstlik də mövzuya vurğulanan ardıcılıqla başlamağı tövsiyə edir.

“Terrorizm” termini ətrafında fikir müxtəlifliyinin başlıca səbəbləri bundan irəli gəlir:

1. Müvafiq dairələr bəzi situasiyalarda terrora qarşı “sərt güc”ün tətbiqinin labüdlüyünü irəli sürür, digər dairələr isə “insan haqları”na riayət edilməsini dəstəkləməklə buna qarşı çıxırlar, beləliklə, terminə münasibətdə mövqə fərqliliyi yaranmışdır;

2. Tərədilmiş cinayətin məhz terror aktı olduğunu xarakterik əlamətləri ilə təsdiqləmək və onu terakt kimi mühakimə etməyin hüquqi bazasını formalaşdırmaq xeyli mürəkkəbləşmişdir.

İctimai-siyasi elm sahəsi üçün “terror” anlayışı o qədər də qədim deyil. Onun kütlə arasında dəhşət saçmaq məzmununa bağlı anlamı illər ötsə də dəyişməmişdir. Bəzi müəlliflərin ibtidai icma quruluşu dövründəki basqınları, oğurluq, qəsd etmək işlərini və s. qorxu, vəhşət saçan əməlləri, qisas almağı, daha sonrakı illərdə quldurluğu, qarətçilik fəaliyyətini və s. əməlləri terrorun qədim növü kimi təqdim etməsi məsələyə subyektiv yanaşmadır; bu tip, yaxud buna bənzər törəmə əməllər terror aktı kimi qəbul edilə bilməz, çünki həmin hadisələrdə dövrün xarakteri və ictimai-siyasi bazası mütəlak mənada nəzərə alınmır, motiv isə bir çox hallarda siyasi məqsəd və məzmunundan məhrum idi, obyekt və subyekt amilləri də fərqli xarakter daşıyırdı.

“Terror” ifadəsi XVIII əsrin axırlarında yaranmış və ictimai fikirdə “Böyük Fransa İnqilabı dövrü” anlamında işlədilmişdir. Sonra isə termin olaraq daha geniş çalarlar qazanmış və “qorxuya, zorakılığa əsaslanan idarəçilik sistemi” mənasını ifadə etmək üçün ictimai-

siyasi leksikada möhkəmlənmişdir. Hazırda onun məna dairəsi daha da genişlənmişdir. Müəllif, Azərbaycan dilində, yerinə görə, “terror”, “terrorçu”, “terrorçuluq” və s. eyni kökdən olan yaxın ifadələrin işlədilməsinə üstünlük verir; “izm” sözdüzəldici şəkilçisi isə həmin ifadəyə terrorun nəzəriyyəsi və təcürbəsi ilə məşğulluq motivi, həmçinin fəlsəfi mahiyyət də əşladığından, yayındırıcı qənaətlərə səbəb olur. Digər tərəfdən, terrorun siyasi aktivlik göstəricisi, zorakı cinayət növü, özünəməxsus şəxş ölçüsü kimi cəmiyyətə pərçimlənməsi politoloji baxımdan yanlış anlayışlar formalaşdırmaqdadır. Bu səbəblərdən də hazırda, terrorun intensivliyini ideologiya kimi qəbul edən müəllif fikirlərinə də rast gəlinir. “Terrorizmi “zorakılıq ideologiyası” kimi də qəbul edənlər var. “Terrorun tərkibində ideoloji dad var, ancaq o, ideologiya deyil” (Anna Qeyfman) deməklə orta mövqə tutan müəlliflər də tapılır.

Lakin nəzərə alsaq ki:

a) bu söz Azərbaycan dilinə orijinalında deyil, ingilis dilindəki terrorizm sözünün tərkibçisi kimi daxil olmuşdur;

b) ideologiya məhz müəyyən sosial qrupun, xalqın köklü sosial problemlərinin dərk olunması, dəyərləndirilməsi və həmin qrupun konsolidasiya olunmasına çağıran baxışlar sistemi, ictimai münasibətlərin inkişafını nəzərdə tutan sosial fəaliyyət proqramıdır.

Terror “b” bəndinin tam əksidir. Beləliklə, TERROR - əməldir, cinayətin icra formasıdır.

Bütün bunların terrorun mənşəyi və məzmunu kontekstində müqayisəli analizi nəticəsində belə qənaətə gəlmək olar ki, terror ideologiya deyil, məhz vəhşət yaratmaqla təzyiq etmək üsulu, zorakı təhdid formasıdır - taktikadır.

Ümumiyyətlə isə, “terror” leksik vahidi və ondan törəmə söz və ifadələrin elmi cəhətdən hüquqi-fəlsəfi izahı barədə terrorşünaslar arasında vahid fikir birliyi yoxdur. Mütəxəssislər onun 100-dən artıq izahının olduğunu deyirlər. Ancaq qənaətimiz belədir ki, terror ancaq dinc dövrdə törədilmiş qanunsuz əməldir, mahiyyətində öncəliklə ictimai-siyasi niyyətin olması və geniş xalq kütləsini ciddi şəkildə qorxutmaqla təmsil etdiyi qrupun (təşkilatın) siyasi-iqtisadi maraqlarını reallaşdırmaq üçün hakim dairəyə təzyiq et-

mək amilidir.

Beynəlxalq sənədlərdə ilk dəfə Cenevrə Konvensiyasında (16 noyabr 1937-ci il tarixli sənəd) “terrorizm” sözüne elmi şərh verməyə cəhd göstərilmiş və o, belə xarakterizə olunmuşdur: “Dövlətdə və bəzi şəxsə, yaxud bir qrup şəxsə və ya geniş ictimaiyyətdə qorxu hissi yaratmağa istiqamətləndirilmiş cinayət hərəkatıdır”. Lakin bu cür təqdimat mütəxəssislər tərəfindən çox ciddi tənqid olunmuşdur, çünki cinayətin mahiyyətini tam ifadə etmir (bu səbəbdən də bəzi ölkələr həmin Konvensiyayı ratifikasiya etməmişdir və Konvensiya qüvvəyə minməmişdir). Adətən termin formalaşdırılarkən elmilik, dəqiqlik və əhatəlilik prinsipinə əsaslanılır, lakin bu şərhə ancaq sosial-psixoloji amil ifadə olunmuşdur.

Terminin açılışı və hüquqi-fəlsəfi qiymət alması istiqamətində keçdiyi yola da qısa nəzər salaq. Bu istiqamətdə nəzəri fikirlər çox və müxtəlifdir, buna görə də məsələyə yanaşma baxımından tipik olan mövqələrə istinad edəcəyik. Məsələn, Anna Qeyfman terrorun elmi şərhini belə ifadə edir: “Qlobal ideoloji vəzifələri, yaxud xilaskarlıq (messian) rolunu yerinə yetirmək üçün dinc əhaliyə qarşı ünvanlanan şiddət və qorxu”. Oksvord Universitetinin ingilis dili mütəxəssisləri isə onu “qorxu ilə idarə etmə”, ABŞ Dövlət Departamenti “dünya ictimaiyyətinə təsir etmək üçün qeyri-dövlət birlikləri, yaxud gizli agentlər tərəfindən qərəzlə tətbiq olunan siyasi motivli güc”, ABŞ Müdafiə Nazirliyi “siyasi, dini, yaxud ideoloji məqsədlərə çatmaq üçün hökuməti və ya cəmiyyəti nəyəsə məcbur etmək, yaxud qorxutmaqla insanlara, yaxud əmlakla qarşı qəsdən güc tətbiq etmək, yaxud güc tətbiq etməklə qorxutmaq”, ABŞ Federal Təhqiqat Bürosu “insanlara, yaxud əmlakla qarşı qeyri-qanuni yolla güc tətbiq etməklə hökuməti və ya mülki şəxsləri, yaxud onların bir hissəsini qorxudaraq bəzi siyasi və ya sosial məqsədlərə dəstək olmaq üçün onları nə isə etməyə məcbur etmək”, BMT-nin Baş Assambleyasının 9 dekabr 1994-cü il tarixli Qətnaməsinə Əlavədə isə “bir qrup şəxs və ya konkret şəxs tərəfindən siyasi məqsədlər naminə geniş ictimaiyyət arasında terror vəziyyəti yaratmağa yönəldilmiş, yaxud nəzərdə tutulmuş cinayət aktıdır” kimi

xarakterizə edirlər. BMT-nin 1999-cu il Qətnaməsində isə “cəmiyyətdə, bir qrup insanlarda, yaxud bəzi şəxslərdə qorxu yaratmaq üçün törədilən siyasi məqsədli cinayətdir, heç bir siyasi, fəlsəfi-ideoloji, irqi, etnik, dini, yaxud başqa xarakterlərə əsaslanaraq əsla bəraət qazandırılmaz” mövzusunda açıllıq verilmişdir. Avstraliyadakı Sidney Universitetinin İqtisadiyyat və Sülh İnstitutunun terrorşünasları isə terrorçuluğu belə xarakterizə etmişlər: “Zülm və qorxu yaratmaq yolu ilə öz siyasi, sosial və dini məqsədlərinə nail olmaq istəyən qanunsuz təşkilatların hədə-qorxusu, yaxud əməli tətbiq etdiyi gücdür”. Fikrin bu istiqamətdə davamı kimi əlavə edək ki, beynəlxalq birlik terminin mahiyyətinin təsvirində yetkin və yekun fikrə gələ bilmədiyi üçün törədilən müəyyən əməllərə hələlik “terrorçuluq hərəkatı” ara ifadəsi ilə hüquqi qiymət verməyə məcbur olmuşdur. Müəllif isə “terrorçuluq hərəkatı” ara ifadəsinin yerinə “terrorun oxşarları” söz birləşməsinin işlədilməsini daha məqbul hesab edir.

2005-ci ildə Avropa Şurasının Konvensiyasında “terror xəbərdarlığı haqqında” fikir təsdiq edilmişdir. Bu sənəddə terrorun elmi şərhini məsələsinə toxunulmamışdır, lakin qəti şəkildə bildirilmişdir ki, BMT-nin terrorçuluğa aid sənədlərində müəyyən edilmiş şərtlərə görə hər hansı bir cinayətkar terror hərəkatı edərsə, yaxud törətməyə cəhd edərsə, iştirakçı dövlətlər həmin əməli qeyd-şərtsiz terror kimi qəbul etməlidirlər. Bu sənəd dövlətlərin yeni terror aktlarını törətmək şübhəsi doğuran informasiyalar barədə bir-birinə mütəlak məlumat vermək məsələsinə də rəsmiləşdirmişdir. İlk vaxtlar yaranmış vəziyyətdən çıxış yolu kimi Avropa Şurası (AŞ) Çərçivə qərarı qəbul etmiş və terrorçuluğun əsas xüsusiyyətlərini göstərən cinayət əməllərinin siyahısını açıqlamış və iştirakçı dövlətlər üçün terrorla mübarizədə həmin siyahıda göstərilən xüsusiyyətlərin hansı biri ilə qarşılaşarsa, onun terror aktı kimi qəbul olunmasının vacibliyini təsdiq etmişdir. AŞ-ın irəli sürdüyü həmin xarakterik xüsusiyyətlər aşağıdakılardır:

- əhalini ən dəhşətli həddədək qorxutmaq;

- hakimiyyəti, yaxud beynəlxalq təşkilatı hər hansı bir qarşı tərəfin mənafeyinin əley-

hinə/lehinə zidd nəzərdə tutulmuş vacib bir hərəkatı icra etməyə, yaxud onun icrasından çəkinməyə məcbur etmək;

- dövlətin, yaxud beynəlxalq təşkilatın əsas strukturlarında çox ciddi çaxnaşmalar salmaq və ya onu dağıtmaq.

AŞ bu təsnifatı beynəlxalq terrorla mübarizədə üzv dövlətlərin səmərəli əməkdaşlığına yardımçı olmaq üçün çərçivə qərar formatında qəbul etmişdir. Ancaq hər dövlət öz milli qanunvericiliyinə əsaslanaraq bu motivlərin siyahısına əlavələr etmək səlahiyyətinə malikdir.

“Terrorçuluğa qarşı mübarizə haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanununda “terror” anlayışı və bununla bağlı digər zəruri ifadələr ümumiləşdirilərək belə ifadə olunmuşdur: “... ictimai təhlükəsizliyi pozmaq, əhali arasında vahimə yaratmaq və ya dövlət hakimiyyəti orqanları tərəfindən terrorçuların maraqlarına cavab verən qərarların qəbul edilməsinə nail olmaq məqsədilə insanların kütləvi surətdə qırılmasına, onlara bədən xəsarəti yetirilməsinə, yaxud səhətinə başqa cür zərər vurulmasına və ya onların əmlakının məhv edilməsinə (zədələnməsinə) və ya başqa ağır nəticələrə səbəb olan əməllər törədilməsi və ya bu cür əməllərin törədilməsinə yönəldilmiş hədədir; terrorçu - hər hansı bir formada terror fəaliyyətinin həyata keçirilməsində iştirak edən şəxs; terror qrupu - terror fəaliyyətinin həyata keçirilməsi məqsədilə iki və daha artıq şəxsin birləşməsidir; terror təşkilatı - terror fəaliyyətinin həyata keçirilməsi məqsədilə yaradılan və ya öz fəaliyyətində terrorizmdən istifadəni mümkün hesab edən təşkilatdır. Əgər struktur bölmələrindən biri təşkilatın hər hansı bir rəhbər orqanının razılığı ilə terror fəaliyyəti ilə məşğuldursa, həmin təşkilat terror təşkilatı hesab edilir; terrorizmə qarşı mübarizə - terror fəaliyyətinin aşkar edilməsi, qarşısının alınması, habelə terror nəticəsində dəyə biləcək zərərin minimuma endirilməsi ilə bağlı fəaliyyətdir; terror əleyhinə aparılan əməliyyatlar - terror aksiyalarının qarşısının alınması, fiziki şəxslərin təhlükəsizliyinin təmin edilməsi, terrorçuların tərk-silah edilməsi, zərərsizləşdirilməsi, habelə terror aksiyası nəticəsində dəyə biləcək zərərin minimuma endirilməsi məqsədilə həyata keçirilən xüsusi

tədbirlərdir; terror əleyhinə aparılan əməliyyat zonası - ərazinin və ya akvatoriyanın ayrıca sahələrində, nəqliyyat vasitələrində, binalarda, tikililərdə, qurğularda, yaşayış evlərində və ona bitişik ərazilərdə və ya akvatoriyada əməliyyatların aparıldığı hüduqlardır; terror fəaliyyəti - terror aksiyalarını təşkil etmə, planlaşdırma, hazırlama və həyata keçirmə, fiziki və hüquqi şəxslər üzərində zorakılıq etmə, terror məqsədilə maddi obyektləri məhv etmə və ya zədələmə, terror aksiyalarının həyata keçirilməsi məqsədilə qanunsuz silahlı birləşmələr, cinayətkar qruplar yaratma, habelə belə aksiyalarda iştirak etmə, şəxsləri terrorçuluğa cəlb etmə, silahlandırma, onlara təlim keçmə və onlardan istifadə etmə, bilərəkdən terror təşkilatlarını və ya terror qruplarını maliyyələşdirmə və ya onlara digər yardımlar etmə ilə bağlı olan fəaliyyətdir; beynəlxalq terror fəaliyyəti - terrorçular və ya terror təşkilatları tərəfindən bir neçə dövlətin ərazisində həyata keçirilən və ya bir neçə dövlətin maraqlarına zərər vura bilən, şəxs tərəfindən onun mənasız olduğu dövlətin və ya başqa bir dövlətin ərazisində hər hansı bir dövlətin vətəndaşına qarşı edilən, terrorçu və terrorizmə məruz qalan şəxslər eyni və ya müxtəlif dövlətlərin vətəndaşları olduqları halda, həmin dövlətlərin ərazisindən kənar tərdilən cinayətlə bağlı olan fəaliyyətdir”.

Bu fikirlər Azərbaycan Respublikasının Cinayət Məcəlləsinin “Terrorçuluq” maddəsi ilə də səsleşirlər:

214.1. Terrorçuluq, yəni ictimai təhlükəsizliyi pozmaq, əhali arasında vahimə yaratmaq, yaxud dövlət hakimiyyət orqanları və ya beynəlxalq təşkilatlar tərəfindən qərar qəbul edilməsinə təsir göstərmək məqsədilə insanların həlak olması, onların sağlamlığına zərər vurulması, əhəmiyyətli əmlak ziyanının vurulması və ya başqa ictimai təhlükəli nəticələrin baş verməsi təhlükəsi yaradan partlayış, yanğın və ya digər hərəkatlar törətmə, habelə həmin məqsədlə bu cür hərəkatların törədiləcəyi ilə hədələmə...

(davamı növbəti saylarımızda)

Elçin CABBAROV,
filologiya elmləri namizədi.